

ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Автори аналізують формування культурної компетентності учнів у ході вивчення історії в загальноосвітній середній школі на уроках з історії України та всесвітньої історії; в тому числі характеризують окремі методичні прийоми при вивченні питань культури учнями різного шкільного віку.

Ключові слова: шкільна освіта, компетентнісний підхід, культурна компетентність, урок історії, культурна пам'ять.

Освітня галузь належить до стратегічних напрямів діяльності держави. Від якості освіти залежить майбутнє країни: успішність і результативність економіки, поступ і активність громадянського суспільства, його морально-психологічний стан. Відтак і питання розвитку шкільної освіти знаходиться в полі систематичної уваги уряду та галузевого міністерства.

У комплексі шкільної освіти предмет історії посідає визначальне місце в сенсі формування ціннісних орієнтирів молоді. Завдяки історичній освіті складається культурна пам'ять, загальний світогляд людини, її особистісна позиція, почуття національної ідентичності. Історії належить чи не найважливіша роль у формуванні здатності учня до критичного осмислення й аналізу не лише минулого, а й реалій сучасності, сприйняття і свідомого засвоєння інформації, що стосується майбутнього. Уже в шкільному курсі і предмет історії містить необхідний потенціал синергії та інтеграції знань і компетентностей.

З одного боку, вже на етапі пізнавально-фактографічного накопичення знань з різних предметів гуманітарного, природничого, технічного циклів поступово синтезується загальна картина світобудови і ролі людини в ній, а з іншого – під час спільної колективної діяльності з аналізу, інтерпретації та засвоєння набутих знань актуалізується рівень індивідуальної соціалізації, що сприяє виробленню критеріїв власного вибору, форматує почуття особистої відповідальності, увиразнює ступінь зрілості і самодостатності, наявність вмінь висловлювати думку та її обстоювати, формувати позицію і мотивувати до її сприйняття. Шкільна історія є своєрідною мікро-моделлю цивілізаційного поступу, з його здобутками і випробуваннями, що препаруються і засвоюються на уроках. І, безперечно, історія – це безпосереднє вивчення питань культури як історико-культурних епох із певними особливостями, як життєвий шлях і досвід творців культурних артефактів, як вміння сприймати ці культурні артефакти і необхідність зберігати їх.

Відповідно до нормативно-правових документів, які визначають особливості діяльності сучасної школи, Концепція Нової Української Школи [4, с. 8] передбачає формування ключових і предметних компетентностей, серед яких виокремлюють і культурну компетентність, що передбачає «наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва

та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» [6]. Викладання історії має враховувати компетентнісний потенціал предмета [9, с. 4], використовувати міжпредметні і предметні змістові лінії, серед яких засадничою є «культурна самосвідомість» [8]. Наскрізні вміння учнів, що мають сформуватись у НУШ, переплітаються із культурною компетентністю, і на етапі переходу від молодшої школи до середньої ланки (тобто на етапі адаптивного періоду), про що наголошується у відповідних нормативно-правових документах, які регулюють діяльність навчальних закладів і вчителя.

З іншого боку, школа відповідає на виклики часу й обставин. Так, під впливом загрози пандемії дистанційне навчання набуло ледь не домінантного значення. З одного боку, це призвело до зменшення сфери безпосереднього «живого спілкування» (учитель – учень – клас), зумовило формування кліпового / мозаїчного мислення учнів через надмірне «заліпання» в гаджетах. З іншого боку, швидкий доступ до інформації і вміння нею скористатись сприяють конструктивній допитливості учнів. Водночас нерідко активна мобільність учнів поза спеціальною навігацією учителя обертаються ефектом «випереджального знання», коли учні наперед «знають» те, чому присвячений урок історії, почасти недостатньо глибоко, фрагментарно, поза контекстом реальності. Ці трансформації класичного діалогу школи (учитель – учень) позначаються на роботі вчителя, особливо вчителя суспільно-гуманітарного циклу, в якого подвійна місія: не просто нести знання і транслювати їх для учнів, а вчити думати, аналізувати, інтерпретувати, розуміти, робити висновки, щоб згодом мати власну позицію, мати свої уявлення, набувати практик самовизначення.

Як же практично підходити до вивчення питань культури на уроках історії? Найперше, варто враховувати необхідність дотримуватись загальних принципів навчання, вікових особливостей та індивідуальних можливостей учня. Розповідаючи про здобутки культури античності, вчитель, використовує інший методичний інструментарій, ніж при вивченні питань культури початку ХХ ст. [2, с. 272-298] чи питань української культури 20-30-х рр. ХХ ст. [3, с. 209-219]. У старших класах вивчення питань культури передбачає певний рівень учнівського аналізу й узагальнення, вміння висловлювати власну думку, працювати з текстом, персоналіями, ілюстративним матеріалом. Однак, на наше переконання, для кожної вікової групи школярів роль «живого» слова вчителя, його емоційний заряд і посил є конче необхідними в праксеологічному, когнітивному і виховному плані.

В усіх уроках історії (не лише тематично заданими на історію культури) має бути наскрізним складник культуроцентичності як аксіологічного начала пізнавальної діяльності. Яка б тема не вивчалась, в кожній маємо «культурний маркер»: мораль, правила і звичаї, побут і особливості життя, врешті, військова культура. До прикладу, культурний аналіз героїко-мілітарної моделі держави за спартанського царя Леоніда і громадо-орієнтованої діяльності афінського стратега Перікла надаються для визначення культурних цінностей не лише античності, а європейської цивілізації в цілому [12, с. 134].

Обов'язковим є врахування принципу полікультурності, що передбачає навчання в контексті культурних надбань різних народів, різних епох; орієнтацію на характер і цінність культури; засвоєння досягнень культури, формування

етичних і естетичних ідеалів та їх осмислення; розуміння необхідності цих знань для розв'язання проблем сучасності.

Вивчення тем культури передбачає врахування концентричного принципу засвоєння матеріалу, коли певний рівень узагальнення здійснюється на основі вже отриманих знань. Адже історичні обставини можуть бути сприятливими і несприятливими для розвитку культури. Цілком логічним є вивчення питань культури наприкінці певної теми / періоду історії. За попередні уроки учні накопичують фактичні знання про особливості періоду і можуть визначати обставини, що сприяли розвитку / стагнації культури. Прикінцева позиція у цьому разі не є ознакою залишкового підходу, вчитель має вповні використати історичний текст епохи для розуміння культури в її контексті.

Пізнання культури через вивчення персоналій культурних діячів містить кілька рівнів прочитання минулого: через становлення особистості; через поліваріантність можливостей; через конфлікт особистісного і суспільного тощо. Біографія діяча в цьому разі слугує призмою бачення епохи і навпаки. Візьмемо, для прикладу, життя і творчість Катерини Білокур, яка все життя мріяла малювати, щоб нічого і ніхто не відволікав її від творчості, щоб було десь місце, яке б давало їй особисту і творчу свободу. Вона мріяла вирватися із села, яке так вороже зустріло її дар, мріяла бути ближче до середовища художників. «Це – геній, поставлений в умови, що унеможливлювали самореалізацію: вона не мала паспорта, була фактично «прикріплена» до свого колгоспу, до того ж, вона була жінкою – у неї не було шансів. І ось ця жінка з її неймовірною, просто скаженою гордістю і впертістю, одна проти системи, проти спільноти і проти родини, з якою теж треба було воювати за право бути собою», – пише про Катерину Білокур письменниця О. Забужко [5]. До результативного культуртрегерства надаються біографії В. Каразіна, А. Кримського, Є. Чикаленка, меценатів Ханенків, Терещенків, Харитоненків, Галагана тощо [2]. Перелік може бути безкінечним, бо, на щастя, людей-взірців, людей-творців, людей-геніїв в українській і в світовій історії було і є. Водночас, акцентований вибір персони залежить від вчителя, його обізнаності, симпатій, конкретних завдань, але в будь-якому разі має бути підпорядкованим цілям уроку. Не зайве наголосити, що культурна біографістика необхідна в формуванні культурної пам'яті, відтак відкриття або повернення українських імен до національної історії в цілому сприяє формуванню національної свідомості та самоідентифікації.

Дуже цікавими є уроки, присвячені історичним пам'яткам чи меморіалізації в цілому. Підготовка до таких уроків вимагає багато зусиль, творчого підходу, нестандартності, але вони запам'ятовуються учням дуже добре. Візьмемо для прикладу тему «Море після Великих географічних відкриттів». Тут на результат працюють не лише образи конкістадорів і піратів, мореплавців і вчених, а й нові карти, нові продукти, ба більше – нові горизонти світобачення і можливостей людини. Пам'ятник Колумбу є радше не визнанням відкриття 1492 р., а символом людської допитливості і сміливості, заклик до дії поза межами прийнятого, розширення горизонтів у прямому і переносному смислах. Картина Е. Делакруа «Свобода на барикадах» в мистецькому сенсі є пам'яткою революційного романтизму, а в світоглядному – символом прагнення до демократії. Ця одна картина може бути темою цілого уроку: в ній і доля Франції, в ній і бачення

революції як такої, в ній і гендерна тематика, в ній і тема громадянської позиції, в ній, врешті, і біографія художника.

Напевно, немає більш універсального предмета як історія для використання міжпредметних зв'язків з різними науками, а їх синтез і переплетення додає цікавості і поліфонічності історії як навчальному предмету. Цікаво ж, як була створена декартова система координат, за що спалили Дж. Бруно, чому «Прогностична оцінка...» Ю. Дрогобича стала бестселером 1483 р., чому перша частина рукопису «Енеїди» І. Котляревського була оприлюднена поза волі автора і стала символом епохи, а далі – народу-нації в умовах бездержавності [10, с. 11].

Компаративістичні прийоми в уроках історії мають великий потенціал результативності дій учителя і забезпечують засвоюваність матеріалу в цілісній системі. Можна використовувати порівняння на з'ясування характерних ознак італійського і Північного Ренесансу, особливостей мистецької мови бароко і класицизму. Доцільним методичним прийомом наскрізної тяглості в простеженні ролі і місця людини є визначення суті культурно-історичних епох за допомогою антропоцентричних слоганів: від античного «Я – пізнаю, спостерігаю!» і середньовічного «Я – вірю, підкорююсь!» до ренесансного «Я – творю, здатний!», барочного «Я – мислю, піддаю сумніву!», просвітницького «Я – знаю!» тощо. На основі слоганів краще запам'ятовуються ключові ознаки періодів, епох тощо.

На уроках історії і при вивченні питань культури особливо необхідно витримувати принцип інтегрованості української історії у світову, української культури у світову. Це особливо важливо в плані подолання постколоніальних і пострадянських комплексів меншовартості, поборення стереотипу сприйняття українського як хutorянського і відсталого, відособленого від передового європейського. Маючи вже понад 30 років незалежності, ми і досі ведемо боротьбу за повноцінне сприйняття нашої історії і культури як частини європейського поступу. У шкільних підручниках вже можемо прочитати про Острозьку та Києво-Могилянську академії, меценатство Мазепи, європейський досвід Бортнянського і Веделя, про оригінальність українського (галицького, наддніпрянського, правобережного) модерну і мистецького авангарду. Втім учителю належить знімати з цих явищ наліт упослідженості і вторинності, провінційності і підпорядкованості. Для переконливості все ще послуговуємось мірками «від європейськості», як то: «Владислав Городецький – український Гауді», «Олександр Богомазов – український Пікассо», «Соломія Крушельницька – Шаляпін у спідниці», «Олександра Екстер – амазонка російського авангарду» тощо.

Отже, вивчення питань культури на уроках історії має сприяти розумінню нерозривності культурного життя і історичного поступу. Вивчення питань культури має відбуватись методично виважено, з врахуванням вимог сучасної школи, компетентнісного потенціалу предмета, принципів навчання, конкретно відповідати меті і завданням уроку. Роль учителя і його «живе слово», емоційний і виховний потенціал мають стати наскрізними лініями на таких уроках, які мають допомогти у формуванні людини, що вміє адаптуватись до сучасних викликів, має свідоме ставлення до минулого, з повагою ставиться до культурної спадщини, критично реагує на виклики сучасності.

Людина справді є тим, про що вона думає і що вона знає, що її цікавить і що вона пам'ятає. Як писав К. Зануссі, «той, хто себе знає, завжди має перевагу над

тим, хто до себе лише придивляється. Будь-який характер можна змінити, все життя – в русі. І людина або росте, або маліє. На місці не стоїть ніхто. В кожній людині мають бути свої «мрії про майбутнє» в її власному масштабі». Саме на уроках історії можна формувати цей масштаб і спонукати дитину рухатись вперед.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Власов В.С. Історія України : підручн. для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2016. 256 с.
2. Власов В.С. Історія України : підручн. для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Літера ЛТД, 2017. 304 с.
3. Власов В.С. Історія України (профільний рівень) : підручн. для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://nus.org.ua/news/opublikovaly-novuj-standart-dlya-5-9-klasiv-dyvitsya-dokument/>
5. Забужко О. Катерина, або філософія мовчазного бунту: конспект до ненаписаної біографії // Забужко О. Мапа з книг та людей. Київ : Темпора, 2012. URL: <https://chytomo.com/oksana-zabuzhko-pro-filosofiiu-movchaznoho-buntu-kateryny-bilokur/>
6. Лист МОН від 22.09.2021 р. №1/9-482 «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році» : Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році. URL: https://znayshov.com/News/Details/mon_zatverdzeni_metodychni_rekomendatsii_pro_vykladannia_navchalnykh_predmetiv_u_zzso_u_2021_2022_navchalnomu_rotsi
7. Мірошниченко В. Предметна компетентність учнів як ключовий орієнтир сучасного навчання історії в школі // Історія і правознавство. 2007. №32. С. 5–10.
8. Наказ МОНУ від 21.02.2019, №236. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. 5–9 класи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
9. Пометун О.І. Компетентнісний підхід в сучасній історичній освіті // Історія в школах України. 2007. №6. С. 3–12.
10. Савельєв О.М. Всесвітня історія. 686 завдань для інтерактивного навчання. 9 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 96 с.;
11. Савельєв О.М. Історія України. 533 завдання для інтерактивного навчання. 9 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 64 с.;
12. Щупак І. Я. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підручн. для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 224 с.